

ISMERTETÉS ÉS BÍRÁLAT

A szociografikus irodalom fellendülése

(Szij Rezső: Várpalota, Szamos Rudolf: Barakkváros, Földeák János: Pesterzsébet)

Az a politikai szükséglet, amely napjainkban a filozófiát és a társadalomtudományokat a valóság felé való fordulásra ösztönzi, a helyesen értelmezett időszertűség igénye, a szocialista építés menetkőzben felmerülő problémáira választ követelő tudományos szükséglet, életre hívott egy sor próbálkozást a szociológia területén, és az irodalmat arra is ösztökéli, hogy mélyen elemezze a maga anyagát. Természetes tehát, hogy mindenfelé találkozunk műkedvelő „felmérésekkel”. Divattá váltak a kérdőívekkel folytatott dilettáns vizsgálatok. Ebben a légkörben az lenne a természetellenes s meglepő, ha a szociografikus irodalom terén pangást tapasztalnánk, hiszen ezen a téren sok a meglehetősen ismert, tiszteletre méltó példa. Olyan szépen megírt, okos írásokra gondolunk, mint Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Féja Géza munkái.

A három írás,* amelyet az utóbbi hónapok bő terméséből kiszemeltünk, háromféle műfajt reprezentál: helytörténeti és szociografikus monográfiát, irodalmi és szociografikus portrészorozatot és szociografikus-irodalmi tanulmányt. A műfaji meghatározás, mint látható, mindegyik alkotásnál külön-külön is kettős. Mégis együtt foglalkozunk e művekkel, mert azonos szükséglet szülöttei, mert lényegében mindhárom a szociografikus irodalom új hajtása. Mindegyiküknél más a megírási forma, a terjedelem. Szij Rezső programként tűzi maga elé, de Földeák és Szamos is próbálkozik — az irodalmi forma keretében a valóság nem irodalmi, hanem társadalomtudományi megközelítésével. Közös az is, hogy az írók pártosan, a marxista—leninista világnézet alapján, a

szocialista építés eredményeit nyíltan helyeselve és annak szemszögéből vizsgálják meg a múltat is, és ennyiben — bár folytatásai a régi szociografikus irodalomnak — ugyanakkor teljesen mai, újgyökerű sarjak is.

Az a nem kevésbé fontos jellemvonás is összekapcsolja a három írást, hogy bennük a hatalomra jutott magyar munkásosztály kutatja a maga múltját és jelenét. Várpalota, a sok vihart megért bányászvidék, így kerül Pesterzsébet mellé, és a város peremén élők nehéz világát mutatja be a Barakkváros is, azt példázva és bizonyítva, hogy nálunk a felszabadulás előtt nyomorbarakkokban és tömegszállásokon kellett élnie a munkanélküliség csapásaitól sújtott magyar törmelékesség jórészenek is és nemcsak a lumpenproletariátusnak. Lehetetlen megindultság és felháborodás nélkül olvasni a vérlázító tényeket a palotai bányászok, az erzsébeti prolik vagy a Valéria szegényeinek életéről. Csak az tudja becsülni a magasságot, aki megismerte a mélységet is, és a szocialista Magyarország munkásainak meg kell ismerniük a megtett nagy utat, amíg a múlt szakadékaiból felverekedték magukat a mai magasságokig.

A három műnek a közös sajátosságok mellett vannak figyelemre méltó egyéni vonásai is és ezért nem lesz érdektelen, ha egyenként is megismerkedünk velük.

1. Szij Rezső: Várpalota

A könyv alcíme: Fejezetek a város történetéből. A kiadó és maga a szerző is *helytörténeti monográfiának* nevezi. Eleendő a tartalomjegyzék pusztá felsoro-

* Szij Rezső: Várpalota (Gondolat); Szamos Rudolf: Barakkváros (Kossuth); Földeák János: Pesterzsébet (Kortárs 1960. 12. szám).

lása is ahhoz, hogy világossá váljon: áldozatkész és szorgalmas gyűjtőmunka eredménye az a gazdag életanyag, amelyet a mű magában foglal. A szerző a helytörténetírás jelentőségével foglalkozik néhány oldalon, majd a földrajzi adatok, talaj- és vízviszonyok, a növény- és állatvilág ismertetése után rátér a régi Várpalota leírására. Ebben a részben elmondja a település történetét 1440-től 1944-ig, foglalkozik Várpalota nevének eredetével, a magánbirtokosok korával, a törökvilág eseményeivel. Egy fejezet megvonja a város török korszakának gazdasági és népesedési mérlegét, tárgyalja a vallási viszonyokat, a katolicizmus és protestantizmus harcát. Érdekes levéltári anyagok és a fellelhető történelmi dokumentumok alapján bemutatja a felemelkedő, majd a hanyatló város életét, az ipar és kereskedelem kialakulását. Nagy együttérzéssel eseteli a helyi ipar 1836-ban elkezdődő pusztulását, leírja a meglehetősen sivár szellemi életet. Régi jegyzőkönyvek, szájhagyományok alapján megrajzolja a várpalotai szénbányászat múltját, leírja a munkásmozgalom kezdetének hősi emlékeit, foglalkozik a Horthy-korszak szomorú éveivel és hűséges krónikásként elmondja a háború pusztításainak szörnyű tényeit. Ennek a résznek módszere inkább történeti és e rövid beszámoló terjedelme nem teszi lehetővé, hogy részletesen foglalkozzunk a múlt bemutatásának történeti eszközeivel. Inkább a dokumentumokat, forrásmunkákat ismerteti, kivonatolja és csak a legújabbkori résznél tér rá a statisztikai anyagok komolyabb vizsgálatára, foglalkozik olyan problémákkal, mint a népesedés alakulása, rétegződése és más kérdésekkel. Azzal se kívánok mélyebben foglalkozni, hogy helyes-e az amúgyis nagy terjedelmet növelni egy Shelley-vers teljes leközlésével, vagy szerencsés választás volt-e minden megjegyzés nélkül hozni egy aránylag terjedelmes idézetet Macartney professzortól, elhallgatva ugyanakkor, hogy a „derék” professzor halálos ellensége a szocialista Magyarországnak, aki a Nyugatra menekült fasiszta elemekkel együtt naponta sirja vissza Horthy világát.

Mindenesetre már a könyv e részénél is kívánlanak a helytörténeti módszer súlyos korlátjai. Foglalkozik például a bányászaton belüli rétegződéssel, a vágárok és csillések közötti ellentétekkel, a bányászélet kétlakóságával, de ennek az életformának mélyebb okait nem kutatja, a jelenségeket egyszerűen megállapítja s nem elemzi.

Az író könyve második felében az új Várpalotával foglalkozik, a város törté-

netét adja a felszabadulástól máig. Könyvének e részében megmutatja a mezőgazdaság útját. Foglalkozik Várpalota közegészségügyi és kulturális helyzetével, aztán a műemlékvédelem témája következik, majd a mű legjobb része: az élet színvonal emelkedésével foglalkozó fejezet. A mű végén Szij Rezső képet ad az új társadalom közösségi emberéről, megvonja a két világ mérlegét, és végül ismerteti a palotai bányász hagyományokat. Bő jegyzetanyag, adattár, irodalomjegyzék, térképek és szép felvételek gazdagítják a terjedelmes művet.

A szociografikus irodalom szempontjából bennünket főként a könyv második fele érdekel. Figyelemre méltó az a fejlődés; amelyet a nagyarányú pusztulásnak kitett város a felszabadulás után úgyszólván évek alatt megtett, és hitelt érdemlően bizonyítja valamennyi fejezet szinte minden sora, hogy a felszabadulás után és különösen 1949 óta minden év évtizedeket jelent. A városépítés, az ipar, a lakások száma, az egészségügy, a kulturális fejlődés terén forradalmi ugrást jelent 1945; és a felszabadulás valóban gyökeres fordulat, teljes cezura a múlthoz képest. Az író jól ismeri a maga anyagát és jól látja a változásokat. Szép az a fejezet, amely a népesedési arányok változásaival, a demográfiai adatok elemzésével foglalkozik. Érdekes, ahogyan leírja a mezőgazdasági terület zsugorodását, a mezőgazdasággal foglalkozó lakosok számának állandó apadását. Szép, bár túlrészletezett a műemlékvédelemről szóló fejezet. A könyv legjobb része az az elemzés, amely sokoldalúan foglalkozik a várpalotai lakosok életszínvonalának elemzésével, a tapasztalható kiegyenlítődéssel az életviszonyok terén, és a reakleresetek alakulásának rajza is figyelemre méltó. Kár, hogy ebben a részben is csak felmutat, de mélyre nem ás. Elmondja például, hogy évente félezer azoknak a bányászoknak a száma, akik a városban munkahelyet találnak, és akik máshová mennek — rejtve marad azonban ennek a jelenségnek oka. Elmondja, hogy a különféle városi iskolákban arányszámánál kisebb a parasztyerekek száma, de adós marad a miérttel. Feladja a kérdést: miért nincs közönsége Várpalotán az igazi kultúrának. A felelet azonban erőtlén és semmitmondó. Megemlíti, hogy a bányászcsaládok gyermekei nem szívesen vállalják a bányász mesterséget, de elmarad az elemzés.

Hol keresendő a fogyatékoság gyökere? Foglalkozhatnánk a stíláriis gyengeségekkel, a szerkezeti zavarokkal, a felesleges ismétlésekkel, a belső aránytalansá-

gokkal a terjedelemben és az egyenetlenséggel az egyes fejezetek kidolgozása terén. Mindez azonban, bár nagyon fontos, nem vezetne az alapvető okokhoz. Véleményem szerint annak, hogy ez a nagy szorgalommal megírt munka a maga tiszteletre méltó célkitűzéseit nem érte és nem érthette el, a következőkben keresendő: a helytörténeti és szociografikus módszer alkalmas lehet arra, hogy adatokat közöljön, tényeket és megfigyeléseket leírjon, de a mélyebb összefüggések feltárására alkalmatlan. Megkeresni az összefüggést olyan jelenségek között mint: a mezőgazdaságilag művelt terület zsugorodása és a tény, hogy a családok Fehérvárra és Veszprémbe járnak piacra; vagy a kulturális élet elhanyagoltsága és a nagyarányú munkásvándorlás között — hogy az izgalmas társadalmi jelenségek közül csak néhányat említsünk — a kapcsolat ezek között mélyebb, mintsem azt az egyszerű adatközlés feltárhatná. Még a rendelkezésre álló statisztikai adatokat is szűrően és egymástól elszigetelve hozza, nem pedig dinamikus, a számokat egymással szembeállítva. A napisajtó szürke közleményeire emlékeztet például a kulturális helyzetről szóló beszámoló, amely ráadásul többet beszél arról, hogy a szerző szubjektív megítélése szerint mit kellene csinálni, mint arról, hogy mi van, és annak, ami van, mi az oka.

A könyv hibáinak másik forrása a felzárkóztatás, amely néhol egyenesen zavaros és tudománytalan megállapításokra készíti a szerzőt. Vajon ki hiszi el, hogy Várpalotán azért költöttek el minden száz forintból tizenhetet itáltra, mert nincs elég elsőosztályú vendéglő, hiszen a harmadosztályú Palota szálló forgalma sem kielégítő? Vajon a komoly hangversenyek látogatottságának alacsony volta azon múlik-e, hogy a tanács népművelési szervei és az üzemi kulturális irányítás között sűrűlődségek vannak? A pusztai kiemelés is plasztikus bizonyítja, hogy enyhén szólva furesza az a mód, ahogyan Szij Rezső a nők helyzetét a szocialista építés során megítéli. „Nem annyira apák és fiúk állanak szemben egymással, mint inkább anyák és gyermekek. A férfiak rugalmasabbak, könnyebben értik meg az új körülmények közt fellépő igényeket, és könnyebben szabják ehhez magukat. Nem így az asszonyok: konzervatívabbak, bizonyos hagyományokra érzékenyebbek, s talán egy és más tekintetben igazuk is van. Kezdetben azért félnek minden újtól, mert hátha kiszolgáltatottságukat fokozza, a családi élet megerősítését hozza magával. Az asszonyok ott, ahol gyermekek is vannak, s Várpalotán általában vannak,

jobban meg kell gondolnia, lesz-e kijövele onnan, ahová a férj vállalkozó kedve beviszi. Természetesen van olyan rétege is a női társadalomban, amely kapva kap mindenben, ami modernnek látszik, főleg, hogy megszabaduljon az erkölcsi felelősség-érzettől, mind egyéni, mind pedig közösségi vonatkozásban.” (450. o.) Arra úgy látszik a szerző nem is gondolt, hogy az asszonyok felfogását, társadalmi tudatát is létük, életkörülményeik határozzák meg. Dolgoznak a termelésben és viselik jórészt a háztartás, a gyermeknevelés gondját is. Kevesebb a lehetőségük, a szabadidejük, hogy megismerkedjenek az újjal és megszokják mindazt, ami modern. Ennek ellenére azonban — bár a régi szokásoktól, háztartási formáktól, elavult kötöttségektől való megszabadulás éppen ezért lassabban megy — a gyerekek bölcsődei, vagy óvodai nevelése, a napközitthon vagy a háztartási gépek használata, a szórakozás modern eszközei rohamos gyorsasággal terjedtek el, bizonyítva azt, hogy a női társadalom nagyrésze örömmel fogadja azt, ami valóban modern. Várpalotán is — mint mindenütt az országban — új társasági formák alakultak ki. A családi élet, az erkölcsi szokások stabilizálódtak. A bevált új állandósult a konzervatív formák terhére és nem fordítva.

A kispolgári konzervativizmus zavaros megnyilvánulásai más helyeken is mutatkoznak. Amit az író a földhöz kötöttséggel szemben mint függetlenséget dicsér, az nem más, mint az élet nyárspolgári felfogása. „A törzsgárda azonban már tudja: nincs nagyobb függetlenség, mint megdolgozni a napi nyolc-kilenc órát, zsebre venni a két-két és félezer vagy ennél is több forintot, megvenni a mosógépet, a porszívót, a világvevő rádiót, sőt a televíziós készüléket... Kijövet a bányából megmosakodni az új fürdőben, utána felhajtani a megszokott pohár söröket, élni a kényelmes otthonban, szórakozni”. (455. o.)

Nem szabad tudományos igényű munkában általánosítva leírni olyasmint: „megette-e kötelességét az értelmiség szakmai és közösségi szempontból?” és globálisan úgy válaszolni, hogy: „nem tette meg.” Van valami megengedhetetlen objektívizmus az olyan kérdésfelvetésben, amely a vallás és a papság jövőjéről így beszél: Hogy a vallás és a papság az új világban hogyan lesz képes megfogalmazni azt, ami örök lélektani, művészeti, irodalmi, filozófiai, etikai stb. igazság, „ennek vizsgálata még csak jóslások erejéig sem tartozik feladatkörünkbe.” Azt reméljük, hogy az író éppúgy tudja erre a kérdésre

a választ, mint a vallás szerepével és perspektívájával foglalkozó tudósok vagy csak egyszerű érdeklődők általában; és nem jóslás, hanem történelmi előrelátás az, hogy az egyház helyett és az egyház elleni harcban a szocialista értelmiség fogalmazza meg, terjeszti a tudományos igazságokat és teszi a maga helyére, a múzeumi tárgyak közé: a „kőbalta és a rokka mellé”, ami az egyházból megmarad. Csak a hamis tárgyilagosság teheti oly puhán megértővé a szerzőt a várpalotai szekták irányában, hogy e szekták létéből azt a következtetést vonja le: „egy ember sem élhet magában, s mivel sokféle az emberi lélek, sokféle közösségre van szükség.” Az író következetesen összekeveri az erkölcsöt a magatartással (például az alázatossággal, hajlongással). Az erkölcsöt nagyrészt csak valláserkölcsi kapcsolatok között vagy a szerelmi erkölcs távlatában látja és láttatja és súlyos világnézeti tisztázatlanság jele, ha könyvében ilyeneket olvasunk: „Az erkölcsi felelősségérzet hiány — egyéni és közösségi vonatkozásban érve — társadalmunk legégetőbb problémája, sőt az egész mai emberiség leggyötrőbb kérdése.” Egy más helyen pedig így ír: „Az erkölcsi válság, mely korunkat egyetemesen jellemzi.” Lehetséges, hogy a szerző nem hallott arról, hogy korunk alapvető problémája a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet lenne és ennek az átmeneti korszaknak egyik alárendelt, bár fontos kérdése az átmenetiség az erkölcsi fejlődés tekintetében? Szó sincs korunk „egyetemes erkölcsi válságáról”. Ami a korszakra jellemző, a két rendszer békés versenye, és általános válságban a kapitalista rendszer leledzik, ennek részeként pedig súlyos válságjelek mutatkoznak a kapitalizmus erkölcsi világában. Amit a szerző az „új társadalom-közösségi ember” című fejezetben ír, az általában hasznavehetetlen. Amit e részen belül a családról és a nőkről ír, naiv és megmosolyogtató.

Összefoglalva mindazt, amit a könyvről mondhatunk, meg kell állapítani, hogy Szij Rezső könyve, amely a helytörténetírás és a szociográfia összekapcsolására tesz kísérletet, félig sikerült kísérlet. Dícsérni kell szorgalmát és el kell marasztalnunk tudományos igénytelenségét. Ennek oka nem az, amit a szerző vall: mintha „megírásához egy olyan műben, amely nem a napi érdekes szemzőgökből vizsgálja a kérdéseket, még nincs meg a megfelelő történelmi távlat”. A tény, az adat önmagában, bármilyen gazdag, soha nem elegendő. A marxista kutatóknak a tények mögé kell látnia, le kell ásnia a társadalmi jelenségek okaihoz, fel kell derítenie a

történelmi tendenciák érvényesülési módját, kutatnia kell és láttatnia kell a társadalmi törvények érvényesülését. A marxista társadalomtudomány érzékenysége, biztonsága hiányzik ebből a műből.

2. Szamos Rudolf: Barakkváros

A szerző váltakozó módszerek használatával kutatja tárgyát. Az elmúlt évek során nagyrészt eltűnt és a közeljövőben teljesen eltűnt Valériatelep múltját és jelenét írja le rokonszenves könyvében Szamos Rudolf. Könyve elején megrajzolja a történelmi és politikai hátteret, aztán leírások, portrék, irodalmi riportok következnek. Ezekből az acrképvázlatokból kívánja összeállítani a Valériatelep elmúlt negyven esztendejét. Kezdi a múlt történetével és a korszakhoz kifejező és érdekes térképet mellékel. Leírja a főváros nyomortelepeinek, tömegszállásainak övezetét a Dunától a Dunáig, felsorolja a Lágymányostól az Augusztia-, Zita-, Valériatelepeken keresztül a Dühöngőig és a csepeli Királyerdőig húzódó nyomorgyűrű egyes telepeit. Egy érdekes fejezetben meggyőzően beszél arról az akcióról, amelynek során jótékonyssággal, templomépítéssel, a Karitással és Róbert bácsival igyekeztek leigázni a nyomorgó és lázadó emberek lelket. Sajnos, ezen a ponton: a telepi összetétel, a foglalkozási ágak elemzésének, érdekfeszítő leírását egy novellisztikus portrészorozat váltja fel, amelyben a szerző tizenegy lakás gazdáit vonultatja fel. Ez a rész nem hiteles, minden figurájából az író beszél, aki félretolja a szereplőket, helyettük és általuk mondja el véleményét. Ez a megoldás ugyan látszólag „irodalmi”, csak éppen nincs meggyőző ereje. Félreértés ne essék, nem az a baj, hogy ez a rész irodalom, hanem az a hiba, hogy irodalmilag gyenge. A tizenegy lakó hajszálnyira azonos fordulatokkal, választékos nyelven fejezi ki magát. Ugyanez vonatkozik a mai figurák bemutatására, bár kisebb mértékben. A részeges tanító, orvosjelölt, a helyét megtalált nyomorék munkás, a volt prostituált vagy az új lakások lakói (Karcsiéktól a Csengősi Franciig) irodalmilag hitelesebben megírt alakok, de arra nem eléggé alkalmasak, hogy reprezentálják a Valériatelep izgalmas történetét. Amit pedig közben a Valériatelep családi viszonyairól, a nők akkori és mai szerepéről mond a könyv, az kissé hevenyészett. Érdekes fejezet viszont a gyerekekkel foglalkozó rész, azoknak a kérdőíveknek a feldolgozása, amelyek bemutatják a valériatelepi családok megváltozott életét.